

Гурай І. В., ст. магістратури педагогічного факультету, науковий керівник – Мельничук, Л. Б. к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЯХ ТА ЗВИЧАЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

***Анотація.** У статті розкрито сутність використання національно-культурних традицій та звичаїв українського народу у системі екологічного виховання молодших школярів. Окреслено основний зміст екологічного виховання учнів початкових класів. Обґрунтовано значення народних традицій як дієвого засобу досягнення екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку. Проаналізовано термінологічну дефініцію поняття «народні традиції» у науково-педагогічному дискурсі. Охарактеризовано методіку використання засобів народної педагогіки в процесі усвідомлення ознак об'єктів природи молодшими школярами. Виокремлено і обґрунтовано основні методи екологічного виховання молодших школярів засобами народних традицій: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, метод проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький.*

***Ключові слова:** молодші школярі, екологічне виховання, народна педагогіка, традиції та звичаї.*

***Abstract.** The article reveals the essence of the use of national and cultural traditions and customs of the Ukrainian people in the system of ecological education of primary school children. The main content of ecological education of primary school students is determined. The importance of folk traditions as an effective means of achieving ecological education of children of primary school age is substantiated. The terminological definition of the concept of «folk traditions» in the scientific and pedagogical discourse is analyzed. The method of using the means of folk pedagogy in the process of awareness of the signs of natural objects by junior schoolchildren is characterized. The basic methods of ecological education of junior schoolchildren by means of folk traditions are singled out and substantiated: explanatory-illustrative, reproductive, method of problem exposition, partial-search, research.*

***Key words:** junior schoolchildren, ecological education, folk pedagogy, traditions and customs.*

Екологічні проблеми у сучасних умовах набули глобального характеру, досить гостро вони відчуваються і в Україні. Вирішення таких проблем відбувається на різних рівнях – державно-політичному, економічному, науково-

технічному, культурно-освітньому. Вагомим у цьому зв'язку постає саме культурно-освітній чинник, адже основні причини екологічної загрози пов'язуються з антропоцентричною свідомістю людей, з їх переважно споживацьким ставленням до природи, стилем діяльності і поведінки у довіклілі.

Формування основ екологічної культури, засвоєння моральних і духовних цінностей починається з дитинства. Протягом навчання в початковій школі дитина набуває вмінь керувати власною поведінкою. Молодший шкільний вік вважається сенситивним періодом для екологічного виховання дітей, ідентифікації себе, як невід'ємної частини природи, усвідомленням власної ролі у збереженні її цілісності, тому потенційні можливості початкової школи у формуванні екологічної поведінки учнів є вагомими [1, с. 3].

Одним із дієвих засобів досягнення екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку виступають народні традиції – своєрідне соціокультурне явище, що містить вагомий виховний потенціал, який передається з покоління до покоління, збагачуючись новим змістом, трансформуючись відповідно до конкретного історичного етапу розвитку суспільства.

Теоретико-методологічні проблеми виховання, екологічного зокрема, досліджуються в працях І. Беха, Г. Білявського, А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної. Теоретичним і методичним аспектам екологічного виховання школярів, формуванню культури екологічної поведінки, екологізації освітнього простору, екологічної компетентності, різним аспектам поведінки в довіклілі присвячені наукові доробки В. Вербицького, О. Колонькової, О. Пруцакової, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт [1].

В останнє десятиліття започатковано новий напрям у загальній педагогічній теорії, у якому пріоритетними є загальнолюдські культурні цінності, визначені на основі народного виховання, низкою вчених, зокрема, О. Коберником, Т. Мацейків, М. Стельмаховичем, О. Сухомлинською, К. Чорною. У наукових дослідженнях Н. Бібік, Л. Калуської, Г. Кловак, О. Савченко, С. Свіди, В. Стремчука, В. Тименка розкриваються питання народних традицій і звичаїв у контексті початкової освіти.

Проблема використання народних звичаїв і традицій у процесі екологічного виховання школярів набуває на сучасному етапі величезного значення, оскільки, спостерігається значне розширення комп'ютерно-телевізійної мережі, що вимагає мінімуму інтелектуальних зусиль і привчає школярів до пасивного сприйняття інформації, призводить до загального падіння еко- та етнокультури [2].

Метою статті є дослідження значення культурно-історичних традицій та звичаїв українського народу у системі екологічного виховання учнів початкових класів.

Основним змістом екологічного виховання молодших школярів сучасні вчені вважають два аспекти: передачу екологічних знань та їх трансформацію особистістю у ставлення до природи, що виявляється в діяльності.

Екологічне виховання – це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування в людини знань наукових основ природокористування, відповідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних ресурсів [3, с. 36].

Однак, сама по собі природа не розвиває і не виховує. Залишивши дитину наодинці з нею, годі сподіватися, що вона під впливом навколишнього середовища стане екологічно свідомою, непримиренною до зла. Тільки активна взаємодія з природою здатна виховати найкращі людські якості, тому не можна не погодитися зі словами про важливість забезпечення практичної природоохоронної діяльності, «прямувати її на збереження, примноження, впорядкування навколишнього середовища» [3, с. 40].

Починати таку роботу слід з формування у дітей уявлення про природу рідного краю, потреби спілкування з нею, розкриття зв'язків між різними її об'єктами, взаємовпливу природи і людини. Молодші школярі мають усвідомити, що життя людини, її благополуччя залежать від стану навколишнього середовища. Ці ідеї екологічного виховання можна втілювати в різний спосіб – під час екскурсій, прогулянок у природу, вивчення найближчого природного оточення тощо [4, с. 127].

Свідоме і бережливе ставлення людини до природи можливе лише за наявності відповідних екологічних знань щодо екологічних норм, закономірностей розвитку природи, знайомства із загадковим світом тварин, рослин, з особливостями їхньої поведінки, проблемами, що виникають у їхньому житті, у тому числі з вини людей. Завдяки цьому, формується особистісна відповідальність не лише за сьогоднішній стан природи, а й за її майбутнє.

За своїм змістом екологічне виховання молодших школярів охоплює:

- знання про взаємозв'язки в природі та усвідомлення людини як її частини;
- розуміння необхідності збереження навколишнього середовища;
- уміння і навички позитивного впливу на природу;
- розуміння естетичної цілісності природи;
- негативне ставлення до тих, хто завдає шкоди довкіллю [4, с. 129].

Одним із дієвих засобів досягнення екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку виступають народні традиції – своєрідне соціокультурне явище, що містить вагомий виховний потенціал, який передається з покоління до покоління, збагачуючись новим змістом, трансформуючись відповідно до конкретного історичного етапу розвитку суспільства. Ще К. Ушинський, високо поцінуючи народні виховні традиції, писав: «Марно ми намагаємося придумати виховання, виховання існує в народові стільки ж віків, скільки існує сам народ, – з ним виросло, відбило на собі його історію, всі його гірші й кращі якості. Це ґрунт, на якому виростили нові покоління, замінюючи одне одного. Його можна вдосконалити, поліпшити, пристосуватись до нього ж самого, до його вимог, сил, недоліків» [5, с. 64].

Згідно із словниковим визначенням, традиції – це елементи соціальної і культурної спадщини, що передаються від покоління до покоління і зберігаються в певних суспільствах, класах і соціальних групах протягом тривалого часу. Традиції охоплюють об'єкти соціальної спадщини (матеріальні й духовні цінності; процес соціального наслідування; його способи). У формі традицій виступають певні суспільні настановлення, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди тощо [6, с. 66].

На думку Є. Сявавко, під традиціями розуміють ті ідеали, засоби і форми навчання та виховання, які склалися історично в народі на його питомому етнічному ґрунті й передаються від покоління до покоління усталеним способом. Згідно з цим визначенням, традиції включають педагогічний ідеал, засоби та форми виховання, а також певний педагогічний механізм передачі їх молодому поколінню [8].

Шанобливе ставлення до природи, орієнтація на її збереження і примноження – характерна риса українського народу, що набула віддзеркалення в його звичаях і традиціях, які визначаються багатограним спектром народних засобів та форм освоєння дітьми довкілля через безпосереднє та опосередковане спілкування з природою. Це зумовлено тим, що на ранніх етапах розвитку в Україні землеробства і скотарства природне середовище було головним чинником, який впливав на кінцевий результат праці хлібороба та скотаря. Успіх праці значною мірою залежав від природних кліматичних умов, у результаті чого, виник органічний зв'язок природного середовища та виробництва, природи і світоглядних уявлень. З виникненням землеробства та скотарства у процесі тривалого історичного розвитку у свідомості праслав'ян сформувались уявлення про цілісність природи та про необхідність шанування її, як обов'язкової умови самого існування життя людини на Землі. Наші предки у своїх роздумах про життя, про свою долю завжди відштовхувались від природи. Повна залежність від природи примушувала їх пильно вивчати навколишній світ, усвідомлювати закономірності природних явищ [8, с. 8].

На певному етапі виникає об'єктивна потреба закріпити і передати наступним поколінням знайдені емпірично й перевірені на практиці знання про природу, оптимальні форми взаємовідносин з нею. Сукупність соціальних орієнтацій, цінностей, норм і правил поведінки в природі акумулювались, і закріплювались у народних природознавчих традиціях, і через засоби народної педагогіки, зокрема, народний календар, фольклор, обряди, свята, ігри, іграшки тощо, передавалися з покоління до покоління.

Колискові, потішки, забавлянки відображають об'єкти тваринного світу з описом зовнішності (котик – сіренький, біленький, чорний, рудий, муругий, волохатий, «мала білочка», «сорока-білобока», «лисонька рудая»), зосереджують увагу дитини на яскравому, блискучому, рухливому, орієнтують на цілісне сприйняття об'єктів, що відповідає віковим потребам та особливостям розвитку дітей. Подібним педагогічним вимогам відповідають і загадки, призначені

дітям молодшого шкільного віку, спрямовані на усвідомлення сприйнятих ознак об'єктів природи («А що цвіте без синього цвіту?», «А що шумить без привіту?», «А що росте без колосу?», «Хвіст – як ниточка, само – як калиточка, а очі – як сім'я»). Багатством природних образів, витончено опрацьованих народом, характеризуються дитячі пісні, ігри, іграшки, прислів'я та приказки, легенди, казки, твори декоративно-ужиткового мистецтва. Глибока мудрість як результат вікової кристалізації ідеалу відношення людини до природи наповнює народні традиції, звичаї, свята [8, с. 10].

Основними методами екологічного виховання молодших школярів засобами народних традицій є: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, метод проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький методи [9].

Пояснювально-ілюстративний метод передбачає повідомлення учням інформації про навколишнє середовище, відображення в народних традиціях ставлення до природи за допомогою усного слова (розповідь, пояснення), друкованого слова (підручник, додаткова література), наочних посібників (картин, схем, натуральних природних об'єктів), практичного показу способів діяльності у природі (догляд за рослинами на пришкільній ділянці, догляд за тваринами у живому куточку тощо). При цьому, діти слухають, дивляться, читають, спостерігають, співвідносять нову інформацію про природні об'єкти з раніше засвоєною. Використання цього методу передбачає ознайомлення учнів зі змістом, сутністю і значенням народних традицій ставлення до природи.

Для формування в учнів екологічних умінь і навичок, поглиблення, і розширення здобутих знань про народні традиції ставлення до природи (репродуктивний метод), варто спрямувати діяльність молодших школярів на кількарізове відтворення вивченого раніше матеріалу (наприклад, учитель називає народні прикмети про пори року, а учні пригадують подібні, вивчені раніше).

У рамках методу проблемного викладу, учитель ставить перед учнями проблему й показує спосіб її розв'язувати, показуючи тим самим зразки наукового пізнання природи, вирішення питань взаємозв'язку між неживою і живою природою. Безпосереднім результатом проблемного викладу буде засвоєння способу і логіки розв'язання певної проблеми, але ще без оволодіння вміннями застосувати їх самостійно.

Частково-пошуковий метод передбачає спрямування діяльності молодших школярів на самостійне виконання окремих кроків на шляху до пошуку знань про природні об'єкти. Наприклад, за допомогою цього методу на уроці за темою: «Підсумки спостережень за неживою і живою природою та працею людей (весняний сезон)» можна розібрати з учнями прислів'я: «Квітень – водою, травень – з травою». Діти мають висловити свої судження з таких питань: «Чому, коли у квітні багато вологи, то у травні – розкішні трави?» Усі відповіді учнів узагальнюються, робиться висновок про взаємозв'язки у природі, про залежність росту і розвитку рослин від атмосферних опадів.

Застосування дослідницького методу передбачає навчання учнів самостійно пізнавати природу шляхом залучення їх до творчого застосування набутих раніше знань про природу. У нагоді тут стане звернення до народних прикмет та порівняння їх із природними явищами, за якими проводять спостереження.

В організації пізнавальної діяльності молодших школярів у процесі екологічного виховання засобами народних звичаїв та традицій, варто поєднувати пояснювально-ілюстративні та репродуктивні методи з проблемними, творчими іграми та завданнями. На уроках, з метою активізації інтелектуальної діяльності молодших школярів, їм ставлять питання, різні за складністю пізнавальних завдань. Вносяться елементи діалогу, дискусій, зіставлення різних точок зору, елементи змагань, турнірів. На них виконуються пісні, танці, учні грають у народні ігри, прагнуть цілісно і системно подати зміст народних традицій та звичаїв. У процесі екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку доцільно використовувати пізнавальні казки про природу, що мають наукову основу – реальну пізнавальну інформацію про живі організми, їхні потреби, зв'язки між собою і з середовищем існування, про цілісність природи, і вплив діяльності людини на неї.

Доцільними є навчальні екскурсії, які поряд із навчальною й розвивальною метою передбачають і суспільнокорисну працю дітей. Наприклад, виготовлення гербаріїв, збір лікарських рослин, очищення джерельця тощо.

Екологічний матеріал за своїм змістом має бути різноплановий: природничий, історичний, літературний, географічний, народознавчий. Основними джерелами його надходження є науково-природничі та науково-популярні, довідкові, художня література, місцева періодична преса, Інтернет та ін. Процес цей складний і тривалий, і умова його результативності – вихід за межі підручника. Поступово й діти вчать самостійно добирати матеріал до уроків. Вони готують цікаву інформацію про екологію в Україні, про народні свята, про життя тварин і рослин. Популярними є різноманітні виставки малюнків, фотографій на різні теми: «Квіти весни», «Птахи Херсонщини», «Природа і моя родина». Такі виставки мають високий виховний потенціал для учнів [10].

Народні традиції та звичаї – це широке філософсько-педагогічне поняття. Як педагогічний феномен, вони становлять основу і комплексний засіб виховання в умовах сьогодення. Педагогічна сутність національно-культурних традицій полягає у відтворенні в наступних поколіннях того кращого, що вироблено українським народом упродовж усієї історії свого існування.

Отже, організоване таким чином екологічне виховання сприяє інтелектуальному, духовному розвитку особистості дитини, її творчій самореалізації та набуттю нею екологічної культури. Екологічне виховання учнів початкової школи на національно-культурних традиціях та звичаях забезпечує залучення їх до високих духовних і матеріальних надбань свого народу, засвоєння і примноження кращих звичаїв, норм і цінностей екологічної поведінки, що зберігаються, розвиваються і передаються протягом століть від покоління до покоління.

1. Шевчук О. В. Формування екологічної поведінки учнів початкової школи засобами української етнічної культури: автореф. дис. канд.пед.н.спец.: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ, 2018. 20 с. **2.** Скуратівський В. Обереги пам'яті. Київ: Скарбниця, 1992. С.12–16. **3.** Васильченко І. Екологічне виховання у початковій школі. *Початкова освіта*. 2005. № 11. С. 36–48. **4.** Біда О. А. Природознавство і сільськогосподарська праця: методика викладання. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2000. 400 с. **5.** Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання: Спроба педагогічної антропології. Вибр. пед. Твори: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1983. Т. 1. 326 с. **6.** Философский энциклопедический словарь. Под ред. А. Л. Грекуловой. Москва: Сов. энциклопедия, 1989. 813 с. **7.** Сявавко Є. І. Українська етнопедagogіка в її історичному розвитку. Київ, 1974. 220 с. **8.** Петровська О. Виховуємо на національних традиціях. *Директор школи*. 2010. № 37. С. 8–10. **9.** Шевців З. Виховання бережливого ставлення до природи. *Початкова школа*. 2013. №10. С. 39–40. **10.** Мальчикова І. М. Особливості екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Таврійський вісник освіти*. 2013. №3 (43). С. 133–140.